

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ  
УНІВЕРСИТЕТ**

# **Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії**

Наукові записки  
Рівненського державного гуманітарного університету  
Випуск 12

Рівне – 2008

## **Збірник наукових праць**

### **“Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії”**

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 12. – Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2008. – 309 с.

## **РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ**

### **Головний редактор:**

**Постоловський Руслан Михайлович**, кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне).

### **Заступник головного редактора:**

**Шелюк Людмила Олександрівна**, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне).

### **Науковий редактор:**

**Троян Сергій Станіславович**, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

### **Члени редколегії:**

**Гайбонюк Володимир Дорофійович**, кандидат історичних наук, професор, Заслужений діяч культури України (м. Рівне).

**Галуха Любов Юріївна**, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

**Давидюк Руслана Петрівна**, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

**Жилюк Сергій Іванович**, доктор історичних наук, професор (м. Острог).

**Литвинчук Анатолій Іванович**, кандидат історичних наук, професор, Заслужений діяч культури України (м. Рівне).

**Савчук Петро Оксентійович**, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне).

**Степанков Валерій Степанович**, доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський).

**Стоколос Надія Георгіївна**, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

**Терешко Юрій Миколайович**, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

**Швецова-Водка Галина Миколаївна**, доктор історичних наук, професор (м. Рівне);

**Шеретюк Валерій Миколайович**, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

Згідно постанови президії ВАК України часопис „Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії” визнано фаховим виданням у галузі історичних наук

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 4 від 30 листопада 2007 р.

За достовірність фактів, дат, назв і т.п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не співпадати з позицією редколегії. Рукописи не повертаються.

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.

Рівненський державний гуманітарний університет

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2008

## СОКОЛЬСЬКИЙ РУХ У ПЕРІОД ІСНУВАННЯ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

У контексті формування та зміцнення чехословацької державності періоду першої республіки відбуваються зміни в сокольському русі, посилюється його значимість. Аналіз сутності, специфіки та форм вираження організованого сокольського руху дає можливість з'ясувати його напрямки та інтенсивність, на основі чого можна визначити ступінь активності руху та його роль у чехословацькому суспільстві, чим і обумовлюється актуальність обраної теми.

Питанню вивчення суспільно-політичних ініціатив чехословацької фізкультурної організації „Соکیل” окресленого періоду присвячені деякі праці сучасних чеських та словацьких учених-істориків. Серед їхнього масиву на особливу увагу заслуговують роботи М. Урбанека [ 25 ], З. Козакової [ 8 ], З. Дворжакової [ 2 ], Й. Новотного [ 13 ], М. Ваїца [ 26 ] та інших, у яких подано певні орієнтири для дослідження поставлених завдань пропонованої статті.

Важливими для вивчення означеної проблеми є також публікації, уміщені в періодичних виданнях як сучасного періоду, так і періоду функціонування І Чехословацької республіки, у яких окреслені окремі аспекти визначеної проблеми. Зокрема, вивченням питання рівноправності жінок у сокольських організаціях займалася Й. Гелліхова [ 3 ], початки сокольського руху досліджували С. Сазавська та Й. Пирхал [ 17-24 ], висвітленням питань організації військової підготовки займався О. Мед [ 11 ], ретроспективним поданням діяльності „Сокола” відзначився Й. Клусачек [ 7 ]. Дослідженню діяльності „Сокола” в контексті його взаємин з іншими чехословацькими організаціями ( зокрема військовими ) присвячена праця Й. Мікулка [ 12 ].

Відтак загалом необхідно відзначити досить високий ступінь вивчення зазначеної проблеми, однак переважно чеськими істориками. У сучасній українській історіографії відсутні глибокі розвідки з питання суспільно-політичної діяльності „Сокола”. Тому завдання статті полягає в аналізі впливу сокольських організацій на розбудову чехословацької державності, висвітленні динаміки, змісту, форм і ролі сокольського руху в чехословацькому суспільстві досліджуваного періоду.

Найдавніші традиції серед чеських фізкультурних організацій мав, безумовно, „Соکیل”, створений у лютому 1862 року, котрий до І Чехословацької республіки увійшов уже могутньою організацією. Було очевидним, що саме члени „Сокола” відчували сильну підтримку чеської, чи то чехословацької, народної революції, а тому з ентузіазмом долучилися до перевороту 28 жовтня як його найвірніша військова складова, відігравши визначну роль. Своє продовження організація знайшла навесні 1919 року, коли внаслідок угоди із соціал-демократичними Робітничими фізкультурними товариствами спільно організувала найбільшу фізкультурну організацію – добровільний загін „Полк захисників свободи”, орієнтований на захист Словаччини від наступу угорської Червоної армії.

Удаючись до ретроспективного перегляду історії вказаної організації, варто зазначити, що чеський „Соکیل” після перевороту 1918 року був перейменований на Чехословацьку сокольську організацію, кількість членів якої тоді різко зросла. Так, уже в 1913 році вона мала 194 322 члени, з яких 106 158 – чоловіки. На кінець 1923 року ця кількість зросла до 603 903, що дозволило „Соколу” зробити заяву про те, що до його складу належить кожен чотирнадцятий громадянин республіки. Однак зі спадом національного піднесення зменшувалася, відповідно, і кількість його членів, про що свідчать статистичні дані 1926 року, які фіксували лише 546 408 членів [ 5, с. 533 ].

„Соکیل” був організацією, формально відкритою для усіх національностей, що проживали в І ЧСР, однак фактично виступав виключно чеським, чи-то чехословацьким, утворенням. Проте не є перебільшенням твердження, що в Чеських землях „Соکیل” охоплював лише 10% власне чехів, організованих у своїх лавах.

Варто відзначити, що найвища кількість членства цієї відомої чехословацької організації спостерігалася в 1929 році, сягаючи 629 126 членів. Для „Сокола”, який належав до вільнодумних організацій, характерним було введення уже з 1910 року, на основі постанови загальносокольського з'їзду, рівноправності у своїх організаціях жінок і членства дівчат-підлітків та учениць. Тим не менше, кількіснішим завжди лишалося чоловіче членство ( наприклад, у 1929 році в організації було асоційовано 252 687 чоловіків та 38 863 юнаки ) [ 5, с. 534 ]. Більшість членів „Сокола” завжди зосереджувалося в Чехії, оскільки в Моравії на той час міцнішу позицію займав його конкурент – католицьки орієнтований „Орел”.

Щодо Словаччини та Підкарпатської Русі, то там у 20-х роках ХХ століття були створені лише перші сокольські організації, до складу яких входили переважно чехи, котрі, однак, із загальної кількості членства презентували лише невелику частину – 2-3%, що складало приблизно 16 000.

Базову основу „Сокола” творили його земські організації, котрих у 1920 році налічувалося 3 130. Земські сокольські організації, час створення більшості яких припав на 60-70-ті роки XIX століття, існували практично в усіх великих населених пунктах Чехії, Моравії та Сілезії [ 5, с. 534 ].

Однією з таких організацій була Польська сокольська організація, створена 1868 року під впливом першої фізкультурної організації „Сокол празький”. Уже на 1868 рік у Польно було створено 60 таких організацій, членство яких наближалось до п’яти тисяч. На початку діяльності сокольської організації переважало прагнення зосередитись виключно на фізичній культурі, однак у другій половині 60-х років XIX століття, коли в „Сокол” зріс вплив молоді, на передній план виступав політичний характер організації [ 17, с. 22 ]. Ідею створення польського „Сокола” втілював у життя Густав Фелтл, за ініціативи якого і було утворено 1866 року у Польно „Тимчасовий комітет зі створення фізкультурної організації „Сокол””.

Створення польського „Сокола” відбулося навесні 1868 року в будинку „У слов’ян”. Тоді був обговорений і статут спілки, який 16 серпня 1869 року отримав схвалення, на основі чого спілка могла продовжити своє юридичне існування та діяльність [ 4, 27 ].

Сокольський рух викликав великий інтерес у населення м. Польно, про що свідчив значний ріст його прихильників. Так, у 1869 році польський „Сокол” мав 86 членів [ 10, с. 30 ]. Доречно зазначити, що низка патріотично мислячих громадян демонструвала швидше належність до народного руху, аніж хороші спортивні здібності. Однак загальний занепад економічного, політичного, спілкового та публічного життя Чехії на початку 70-х років XIX століття поширився і на сокольський рух. Багато сокольських організацій у цей час розпалося або трансформувалося в пожежні спілки. Загальна кількість організацій Чехії впала в 1875 році до 70 [ 1, с. 6-7 ].

Покращення в розвитку сокольського руху настало лише у 1881 році, що засвідчило проведення уже наступного року в Празі I загальносокольського з’їзду [ 8, с. 23 ], успіх якого пробудив другий підйом сокольського руху. Результатом успіху було збільшення наприкінці 1882 року кількості місцевих організацій до 120-и. У 80-90-х роках XIX століття у Чехії та Моравії виникали перші сокольські жупні союзи, унаслідок чого вся організація отримала певніше становище. Рух посилював можливість виникнення Чеської сокольської організації у 1889 році, яку потім перейняла Моравсько-сілезька сокольська організація в 1892 році [ 8, с. 27 ].

У 90-х роках XIX століття про відновлення діяльності сокольської організації в Польно йшлося уже як серед членів зниклої організації, так і в колі молодішеских політиків, репрезентованих передусім В. Пойманном та Ї. Воленцем. У цей час більш виразною стала діяльність сокольських організацій у сусідніх містах, у Великих Межиріччях, Пршибиславі, Німецькому Броді [ 25, с. 16 ].

Відновлення Фізкультурної організації Сокол-Польно відбулося 15 липня 1893 року на загальному зібранні соколів, де головою був обраний Вацлав Пойманн, а його заступником – Карл Лосеніцький. На момент відновлення своєї діяльності, у 1893 році, організація мала 98 членів, а до 1896 року її членство зросло до 144. Однак у 1897 році ФО Сокол-Польно мала 126 членів, 1898 року – лише 116, 1899 року – 103, а в 1900 році їх кількість зменшилася до 94 членів, що в чотири рази менше за вказану вихідну кількість 1893 року [ 25, с. 22 ].

Діяльність „Сокола” відповідала передусім національним інтересам, частина його членів належала до керівництва місцевої молодішескої партії, хоча сам сокольський рух заперечував свою політичну активність. Сокольська молодь працювала в організації з 1894 року, а серйозне залучення жінок до діяльності „Сокола” передбачалося у 1901 році, коли 12 листопада 1901 року комітет організації своїм циркуляром ухвалив рішення запросити жінок до своєї організації. Прихильником і водночас борцем за створення жіночого відділу в польській організації був А. Ферра. Однак підготовка зі створення жіночого відділу проходила у 1902-1904 роках досить повільно. Управлінський комітет не мав великого прагнення зробити діяльність жінок у „Сокол” реальністю. Зрушення в цьому напрямку відбулися лише 7 травня 1904 року, коли керівництво спілки формально прийняло 16 заяв жінок на членство в сокольській організації [ 3, с. 45 ].

З 1900 по 1903 рік прослідковується падіння членської основи „Сокола”. Так, у 1900 році організація мала 94 члени, 1901 року – 89, 1902 року – 86, і тільки у 1903 році кількість сокольського членства змогла зрівнятися з показником 1900 року. Різне збільшення членства настало у 1904 році, коли в організації був створений жіночий відділ, із 59 членів – тоді кількість членів організації зросла до 159. У 1905-1911 роках членська основа трималася на тому ж рівні, тобто мала приблизно 125 членів. Значне збільшення членства було зафіксоване у 1912 році, коли нараховувалося 183 члени. 1913 року в організації асоціювався 171 член, власне як і напередодні Першої світової війни, у 1914 році ( загалом 177 членів ) [ 25, с. 29 ].

Протягом 1915 року діяльність сокольської організації проходила з багатьма обмеженнями. З огляду на воєнну ситуацію в організації переважали жінки, молодь та учнівство. Упродовж вказаного року не

було організовано жодної спортивної чи культурницької акції. Спількове життя як у Польно, так і в інших містах, поступово паралізувалося. Сокольський рух у період війни дуже постраждав від австрійських інституцій, багато діячів руху, які були звинувачені зазвичай у зраді батьківщини чи антидержавній діяльності, піддавалися гонінням, а керівництво Чехословацької сокольської організації і сокольських жуп працювали під поліцейським наглядом.

Заново сокольська діяльність почала розвиватися в нововиниклих чехословацьких легіонах, закордонних військах, які значною мірою сприяли створенню Чехословацької республіки. Із наближенням кінця війни, у 1918 році, активність сокольських організацій зросла, а як наслідок – і готовність до відновлення Чехословацької сокольської організації. Зокрема, польський „Сокол” свою діяльність відновив у 1918 році [ 25, с. 32 ].

Під час державного перевороту 28 жовтня 1918 року „Сокол” м. Польно цілковито залучився до суспільних подій. Зокрема, 2 листопада 1918 року керівник організації Й. Чінчера був уповноважений створити, передусім із членів польського „Сокола”, Народні патрулі, які мали брати участь у нагляді за дотриманням спокою та порядку в місті.

Із огляду на розвиток політичної та воєнної ситуації в Словаччині, якій загрожували угорські війська, що хотіли роздроблення молоді республіки, Чехословацька сокольська організація провела в усіх своїх організаціях перепис чоловіків-соколів від 20 до 50 років, що були військовозобов'язаними, а 4 червня 1919 року Й. Чінчера, В. Сазавскій та К. Лінгарт написали палкий заклик „На Словаччину!”, розміщений у виданні „Polensko” № 8 від 6 червня 1919 року. У зазначеному номері газети Й. Чінчера закликав членів своєї організації до того, щоб „кожен справжній сокол, навіть жертвуючи життям, виконав свій обов'язок перед республікою. Хто так не чинить, не належить до нас, не гідний носити значок та йти під нашим прапором” [ 25, с. 37 ].

До інших подій, які вплинули на життя міста та діяльність „Сокола”, належали вибори до міських рад 15-16 липня 1919 року, у яких перемогу здобула коаліція аграрної партії та партії підприємців. Міським головою (старостою) став аграрій Ф. Салашек, котрого згодом замінив народний демократ і одночасно староста „Сокола” Ф. Покорний. Таким чином, Сокольське об'єднання мало свого безпосереднього представника в ратуші, що, зрозуміло, передбачало підтримку організації з боку міста. Інтенсивну діяльність у цей період розвивали жіночі відділи „Сокола”, зокрема ті, що були під керівництвом А. Ріхлії.

Розквіт сокольського руху припав на 1918-1925 роки, що засвідчує і кількісний показник членства сокольських організацій. Так, на 1918 рік польський „Сокол” асоціював 124 члени, у 1919 році – 227. Динамічний ріст членства спостерігався 1920 року, у час, коли відбулося повне відновлення діяльності Сокольської організації. Тоді вона нараховувала 246 членів, асоційованих у Польно, та 80 – у ніжковській філії. У 1922 році кількість соколів сягала 241, а у 1923 році – 234. 1924 року організація асоціювала 253 члени, що було найвищим показником за 1918-1925 роки ( у 1925 році „Сокол” мав лише 243 члени ) [ 25, с. 45 ]. Розквіт організації продовжувався і в 1926-1935 роках, у час, коли її очолювали такі досвідчені сокольські старости, як Й. Дворжак ( 1926 р. ), К. Воллманн ( 1927-1929 рр ), Ф. Покорний ( 1929-1934 рр. ) та В. Тіновскій ( 1934-1935 рр. ).

1930-ті роки ХХ століття, особливо у своїй початковій фазі, позначилися економічною кризою, яка відбилася і на діяльності „Сокола”. Так, 11 вересня 1931 року на зібранні управлінського комітету був створений соціальний відділ у складі В. Мелоуна, Е. Реріхової, Ф. Покорного, Е. Мюллерової та К. Дубка, який допомагав управлінському комітету організовувати різні фінансові збори для зубожілих унаслідок економічної кризи людей, передусім соколів [ 24, с. 12 ].

З 1934 року в „Соколі” розпочав роботу комітет військової підготовки, трансформований 1935 року у військовий відділ, метою якого було підняття рівня військової підготовки своїх членів. Особлива увага до такого виду діяльності була зумовлена складною міжнародною ситуацією, яка не виключала можливості воєнного конфлікту. Співпрацювала організація і з армією ЧСЧК.

Чисельність „Сокола” ( без урахування підлітків та учнів ) у 1926-1935 роках була цілком помірною, без виразних змін. У 1926 році організація мала 254 члени. Упродовж 1927-1929 років відбувся помірний спад членської основи. Так, 1927 року було зафіксовано 235 членів, 1928 – лише 226. Кількісні показники 1929 року впали до 208 осіб. З 1930 року настав поворот – членська основа знову почала повільно зростати. Так, у 1930 році „Сокол” мав 213 членів, 1931 року уже 227, у 1932 році – 226 членів, 1933 року кількість була такою ж. 1934 року було зафіксовано 232 члени, а на кінець 1935 року членство зросло до 237 осіб [ 25, с. 50-51 ].

Світова економічна криза 1929-1933 років, що досить потужно охопила Чехословацьку республіку, сприяла виникненню політичної кризи в країні. Наслідком різкого падіння життєвого рівня, економічної та соціальної нестабільності, голоду та нестатків була і політична радикалізація. Захоплення влади А. Гітлером 30 січня 1933 року в Німеччині вплинуло на міжнародну ситуацію.

Нацисти уже не приховували свого наміру зруйнувати версальську систему, складовою якої була Чехословаччина. Для Чехословаччини у цей час виникла серйозна загроза цілісності держави, оскільки її найбільший та найнебезпечніший сусід Німеччина трансформувалася у тоталітарну державу, а її диктатор у своїй програмній книзі „Mein Kampf” виклав план об’єднання усіх німців ( відповідно і тих, що проживали у прикордонних областях Чехословаччини ) в одну імперію. За прикладом Німеччини, національні фашистські рухи росли по всій Європі. Фронтальний наступ гітлерівців у Німеччині вів до активізації в Чехословаччині сил гакенкраузлерів ( Німецької націонал-соціалістичної робітничої партії ), а згодом і генлейнівців, Гайдових фашистів та подібних до них рухів. Така ситуація, що поступово загрожувала перерости і, зрештою, переросла у воєнний конфлікт, потребувала підвищення вимог щодо готовності чехословацької армії та військової підготовки населення.

Відреагував на виниклу ситуацію і „Сокіл”. Протягом 1933-1938 років його управлінський комітет та інструкторські групи великий акцент робили на військовій підготовці своїх членів, організованій ЧССО ( Чехословацькою сокольською організацією ), що проходила у тісній співпраці з Чехословацькою армією. Реакцією на міжнародну політичну ситуацію, яка з кожним днем погіршувалася, стало створення 1934 року у Польно Комітету захисту населення, ініційованого польнською філією Чехословацької легіонерської організації, при якій комітет і був створений. Уже 5 березня 1934 року легіонери закликали управлінський комітет ФО Сокіл-Польно до співпраці зі створеним комітетом: „ При Чехословацькій легіонерській організації у Польно створився Комітет захисту населення на випадок воєнної небезпеки. Небезпека є чималою, але добре організований захист гарантує найменші втрати як людських життів, так і майна, у чому й полягає попереднє завдання цієї спілки. Хочемо, щоб захист був вибудований у нашому місті на найширшій основі, через що просимо вас, аби ви вирішили, чи хочете з нами співпрацювати на користь збереження життя і майна свого та чужого [ 25, с. 52 ]”. Соколи у своїй відповіді, датованій 5 квітня 1934 роком, висловили погодження співпрацювати з новоутвореним Комітетом. Проте 1934 року соколи створили власний комітет військової підготовки, який мав наглядати за рівнем та організацією військової підготовки, а в 1935 році з цією ж метою при Польнській сокольській організації був створений військовий відділ на чолі з В. Неубауером.

Особливо ускладнювала життя чехів у 30-х роках активізація німецького населення в чехословацьких прикордонних областях, зокрема членів та прихильників Судето-німецької партії, керованої К. Генлейном. У 1935 році генлейнівці організували перед виборами, а також після них низку акцій, на яких декларувалися вимоги німецької меншини, що загрожували цілісності ЧСР. Такі акції влаштовувалися й німцями, котрі проживали у Іглаві та її околицях ( на так званому німецькому мовному острові ). Так, 2 червня 1935 року в національно змішаному Штоцку, недалеко від Польно відбулися німецькі паради, на яких генлейнівці демонстрували свою силу. У відповідь на ці акції Народна пошумавська організація 21 липня 1935 року влаштувала в Штоцкц могутню чеську народну демонстрацію під гаслом: „Чеське Штоцко – вірний страж народу”. Дійство проходило під протекторатом столиці-Праги. У секретному циркулярі, який був відісланий чеським спілкам, діючим в околицях, разом із запрошенням до участі в демонстрації було зазначено: „ Останні події в онімеченному Штоцку дали зрозуміти усім чехам, що потрібно усвідомити важливість доби і вишикуватися в єдину шеренгу проти генлейнівців, які ставлять під загрозу цілісність нашої дорогої республіки. Таким прагненням генлейнівців у Штоцку потрібно дати відсіч і довести, що господарями у цій державі є ми – Чехи.... Власне тому просимо легіонерські організації, Народну гвардію та Стрілецькі організації долучитися до нас, і тим зміцнити нас у нашій боротьбі [ 25, с. 53 ]”. Організатори акції звернулися також до ФО Сокіл-Польно, яка делегувала на демонстрацію свого представника.

Активність генлейнівців та ситуація в Німеччині сприяли створенню різноманітних військових організацій. Так, у січні 1936 року виник Районний комітет безпеки, на початку лютого – Цивільна протиповітряна оборона у Польно, командиром якої став другий заступник старости ФО Сокіл-Польно К. Сазавскій [12, с. 142-143]. Передбачалася також співпраця „Сокола” з філіями Союзу чехословацьких офіцерів у запасі.

За аналогією до інших міст, наприкінці 1936 року у Польно йшла підготовка зі створення Народної гвардії (створена 10 січня 1937 року). У даному випадку йшлося про неполітичну організацію, яка мала готувати громадян до практичної оборони республіки. Членами гвардії ставали усі інституції, що займалися питанням безпеки у співпраці з армією та державними відомствами. Велике значення для безпеки населення мало створення ( передусім за сприяння „Сокола” ) у квітні 1937 року польнської філії Масарикової повітряної ліги.

Із другої половини ХХ століття членська основа „Сокола” загалом була стабільною, помітного кількісного коливання не відбувалося. Статистичні дані 1936 року фіксують 237 дорослих членів ( 133

чоловіки і 104 жінки ). У 1937 році метрична книга налічувала 245 осіб ( 134 чоловіки та 111 жінок ). Протягом 1938 року до сокольських ідей приєдналося ще 240 нових прихильників ( 134 чоловіки та 106 жінок ). Слід зауважити, що упродовж згаданих трьох років найбільший ріст членства спостерігається передусім у жіночих підрозділах [ 25, с. 62 ].

Демонстрацією готовності „Сокола” до захисту ЧСР від гітлерівської Німеччини став Х Загальносокольський з’їзд 1938 року, , котрий засвідчив, що: „Члени сокольської організації готові боронити цілісність і самостійність Чехословацької республіки, у початків створення та розбудови якої стояли” [ 8, с. 37 ]. У 1938 році у Польно, як і в інших містах республіки, поширюється повільна радикалізація публічного життя, спрямована на так звану авторитарну демократію, яка нерідко набирала фашизуючих тенденцій. Досить часто доходило до суперечок і взаємних звинувачень між членами окремих політичних партій і спілок. Партії правої сторони політичного спектра об’єдналися в Партію народної єдності. 11 грудня 1938 року соціал-демократи у співпраці з деякими народними соціалістами створили Народну партію праці. Ці дві новостворені інституції і мали представляти обмежене політичне життя у так званій другій, Післямюнхенській, республіці. Однак діяльність сокольських організацій не втратила свого сенсу і після 15 березня 1939 року – розпаду Чехословацької держави та німецької окупації Чеських земель, оскільки низка соколів активно залучилася до визвольного руху.

Отож, підсумовуючи, варто зауважити, що роль Сокольської організації була доволі значимою. Із виникненням спілки відбулося поживалення публічного життя в країні. Члени „Сокола” завжди були присутні під час проведення маніфестаційних зібрань на підтримку народних (національних) інтересів та ідей. Окрім розвитку спортивних тренувань, сокольські організації просували завдання народної емансипації, які часто мали політичний підтекст. Значимим був ідейний вплив „Сокола” на чехословацьку суспільну думку, спрямовану на користь нової республіки. Соколи, які з ентузіазмом долучилися до перевороту 28 жовтня 1918 року як його найвірніша військова складова, відіграли визначну роль у творенні, удосконаленні та зміцненні чехословацької державності досліджуваного періоду. Водночас поряд із легіонерами урядові кола використовували сокольську організацію для підтримки армії, четництва та поліції.

#### Використані джерела та література

1. Čermák V. Počátky ústředního a župního zřízení sokolského // Památník sokolské župy Tyršovy. – Kolín, 1934. – s. 5-12.
2. Dvořáková Z. T. G. Masaryk, Sokol a dnešek. – Praha, 1991. – 90 s.
3. Hellichová J. Z hojů za rovnoprávnost žen v Sokole // Památník Sokolské župy Tyršovy. – Kolín, 1934. – s. 44-46.
4. Hladík B. Historický kalendář města Polné. – Polná, 1969. – 46 s.
5. Kárník Z. České země v éře První republiky (1918-1938). Díl první: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929). – Praha: Nakladatelství Libri, 2000. – 571 s.
6. Klusáček J. Tradice tělovýchovy v Polné (Z historie) // Polenský zpravodaj. –1991. – № 10. – s. 8-9.
7. Klusáček J. Tradice tělovýchovy v Polné (Z historie) // Polenský zpravodaj. –1991. – № 11. – s. 11-12.
8. Kozáková Z. Sokolské slety 1882 – 1948. – Praha, 1994. – 48 s.
9. Křen J. Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780- 1918. – Praha, 1990.
10. Mák A. Polná. – Německý Brod, 1903. – 36 s.
11. Med O. Naše branné výchova // Sokolská župa Havlíčkova 1886 – 1936. – Kutná Hora, 1938. – s. 138-140.
12. Mikulka J. Od vzniku Republiky československé do roku 1938 // Polná 1242-1992. – Polná, 1992. – s. 124-143.
13. Novotný J. Sokol v životě národa. – Praha, 1990. – 40 s.
14. Pojmon F. Polná. Popis dějepisný, místopisný a statistický. Hradec Králové, 1897. – 204 s.
15. Prchal J. Biografický slovník Polenska. Významní rodáci a obyvatelé regionu. – Polná, 2002. – 226 s.
16. Tyllér K., Krátký F., aj. Sokolská župa Havlíčkova 1886 – 1936. – Kutná Hora, 1938. – 226 s.
17. Sázková S., Prchal J. Tělocvičná jednotá Sokol Polná // Kulturně-historický a vlastivědný sborník Polensko. – 1996. – Č. V. – № 1. – s. 22-23.
18. Sázková S., Prchal J. Tělocvičná jednotá Sokol Palná // Kulturně-historický a vlastivědný sborník Polensko (KHVSP). – 1996. – Č. V. – № 2. – s. 11-13.
19. Sázková S., Prchal J. Tělocvičná jednotá Sokol Palná // Kulturně-historický a vlastivědný sborník Polensko (KHVSP). – 1996. – Č. V. – № 3. – s. 20-22.
20. Sázková S., Prchal J. Tělocvičná jednotá Sokol Palná // Kulturně-historický a vlastivědný sborník Polensko (KHVSP). – 1996. – Č. V. – № 4. – s. 22-25.
21. Sázková S., Prchal J. Tělocvičná jednotá Sokol Palná // Kulturně-historický a vlastivědný sborník Polensko (KHVSP). – 1997. – Č. VI. – № 1. – s. 18-20.
22. Sázková S., Prchal J. Tělocvičná jednotá Sokol Palná // Kulturně-historický a vlastivědný sborník Polensko (KHVSP). – 1997. – Č. VI. – № 2. – s. 16-18.
23. Sázková S., Prchal J. Tělocvičná jednotá Sokol Palná // Kulturně-historický a vlastivědný sborník Polensko (KHVSP). – 1997. – Č. VI. – № 3. – s. 16-17.
24. Sázková S., Prchal J. Tělocvičná jednotá Sokol Palná // Kulturně-historický a vlastivědný sborník Polensko (KHVSP). – 1997. – Č. VI. – № 4. – s. 10-14.
25. Urbánek M. Kapitoly z dějin sokolského hnutí v Polné na Českomoravské vrchovině. Tělocvičná jednotá Sokol Polná v letech 1869-1949. – Polná, 2003. – 139 s.
26. Waic M. Sokol v české společnosti 1862 – 1938. – Praha, 1997. – 207 s.

## З М І С Т

### Розділ 1. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

|                                                                                                                                                                                       |    |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| <i>О.Удовенко, М.Юрій</i><br>КОЗАЦТВО ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН .....                                                                                                                | 3  |
| <i>О.Лобко</i><br>ПОСЕСІЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (НА ПРИКЛАДІ ОРЕНДИ ЗЕМЛІ<br>В ТЕПЛИЦЬКО – БУБНОВЕЦЬКО – СИТКОВЕЦЬКОМУ МАЄТКУ<br>РОДИНИ ПОТОЦЬКИХ СЕРЕДИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.) ..... | 16 |
| <i>О.Шмид</i><br>ЗЕМЕЛЬНА РУСИФІКАЦІЯ ВОЛИНІ ПІСЛЯ ПОЛЬСЬКОГО<br>ПОВСТАННЯ 1863 РОКУ .....                                                                                            | 25 |
| <i>Г.Потапшнікова</i><br>ОСОБЛИВОСТІ КОНТРАБАНДНОГО ПРОМИСЛУ<br>НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ У КІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.....                                                             | 30 |
| <i>І. Мілясевич</i><br>РОЛЬ ВОЛИНСЬКОГО ЗЕМСТВА У ФОРМУВАННІ СИСТЕМИ<br>МІСЦЕВИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ .....                                                      | 33 |
| <i>О.Колесник</i><br>ЦЕРКОВНЕ ПРОПОВІДНИЦТВО ЯК САМОБУТНІЙ ДУХОВНИЙ ЖАНР<br>(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПИСУ „ПОЛТАВСКИЕ ЕПАРХИАЛЬНЫЕ ВЕДОМОСТИ”) .....                                       | 40 |
| <i>А.Киридон</i><br>ДЕРЖАВА – ЦЕРКВА – СУСПІЛЬСТВО В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ПЕРІОДУ<br>1917 – 1930-Х РОКІВ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ .....                                        | 46 |
| <i>В.Милусь</i><br>В. ЛИПИНСЬКИЙ І ЦЕРКВА.....                                                                                                                                        | 54 |
| <i>П.Долганов</i><br>ЗАХИСНА ЕКСПАНСІЯ: ЕКОНОМІЧНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ<br>У ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ<br>ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД .....                           | 57 |
| <i>В.Власенко</i><br>КОСТЬ МАЦІЄВИЧ НА ЧОЛІ БЮРО ПРАЦІ УКРАЇНСЬКОГО<br>РЕСПУБЛІКАНСЬКО-ДЕМОКРАТИЧНОГО КЛУБУ В ПРАЗІ .....                                                             | 63 |
| <i>М.Гон</i><br>ЄВРЕЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ АВТОРИТАРНИХ/ТОТАЛІТАРНИХ<br>РЕЖИМІВ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1930-Х – ПОЧАТОК 1940-Х РОКІВ).....                                              | 68 |
| <i>Л.Романець, І.Романюк</i><br>МАТЕРІАЛЬНО-побутові УМОВИ ПРАЦІ<br>ПОВОЄННОГО УЧИТЕЛЬСТВА УКРАЇНИ.....                                                                               | 72 |
| <i>О. Ворон</i><br>ДОБРОЧИННА ДІЯЛЬНІСТЬ<br>РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ .....                                                                                                   | 76 |

|                                                                                                                                                 |    |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| <i>С.Филипчук</i><br>УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ХРИСТИЯНСЬКИХ ПАРТІЙ У ПАРЛАМЕНТСЬКИХ<br>(1998,2002, 2004 рр.) І ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ (2006 р.) ВИБОРАХ ..... | 80 |
| <i>В.Виткалов., О.Граб</i><br>ОСВІТА УКРАЇНИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ .....                                                            | 85 |
| <i>Ю.Гриценко</i><br>УКРАЇНО-ІНДІЙСЬКІ СТОСУНКИ: СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН.....                                                              | 91 |

## Розділ 2. ІСТОРІЯ ВОЛИНІ. КРАЄЗНАВСТВО

|                                                                                                                                                           |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <i>Л.Казначеева</i><br>СТРУКТУРА ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ<br>ДВОРЯНСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ ВОЛИНСЬКОЇ<br>ГУБЕРНІЇ (60 - ТІ РОКИ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.) ..... | 97  |
| <i>Я.Цецик</i><br>ДІЯЛЬНІСТЬ УНДО НА ВОЛИНІ У КОНТЕКСТІ ЗМІНИ<br>ПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ПАРТІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1935-1939 РР.) .....                         | 104 |
| <i>В.Борщевич</i><br>УКРАЇНСЬКИЙ СВЯЩЕНИК НИКАНОР ПАШКЕВИЧ<br>(ДО СТОРІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ) .....                                                        | 113 |

## Розділ 3. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

|                                                                                                                                                                                         |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <i>К.Ерофеев</i><br>КАЛЬВИНИЗМ В САНКТ-ПЕТЕРБУРГЕ:<br>ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ(ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ) .....                                                                           | 120 |
| <i>С.Дегтярьов</i><br>ЧИНОВНИКИ СУДОВИХ УСТАНОВ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ<br>У КІНЦІ ХVІІІ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.<br>(НА ПРИКЛАДІ І МАТЕРІАЛАХ ПОВІТОВИХ СУДІВ) .....                         | 123 |
| <i>Ю.Федорик</i><br>АНТИУНІАТСЬКА ПОЛІТИКА ЦАРСЬКОЇ ВЛАДИ В КІНЦІ<br>ХVІІІ – ХІХ СТ., ТА ЇЇ ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНО-РЕЛІГІЙНІ<br>ВІДНОСИНИ НА КОЛИШНІХ СХІДНИХ ЗЕМЛЯХ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ..... | 129 |
| <i>С.Атаманенко</i><br>РОЗВИТОК ІМІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ США В ПЕРІОД<br>ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ І РЕКОНСТРУКЦІЇ.....                                                                          | 135 |
| <i>С.Косяк</i><br>НІМЕЦЬКИЙ КОЛОНІАЛЬНО-ТОВАРИСЬКИЙ РУХ<br>70-Х – ПОЧАТКУ 80-Х РОКІВ ХІХ СТ. ....                                                                                       | 138 |
| <i>Н.Плюта</i><br>ФРАНЦУЗЬКИЙ КОЛОНІАЛІЗМ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.:<br>ТЕРИТОРІАЛЬНЕ РОЗШИРЕННЯ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ .....                                                              | 141 |

|                                                                                                                                                                              |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <i>Т.Телькієна</i><br>СИСТЕМА НАРОДНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА У ФРАНЦІЇ<br>КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ПОГЛЯД РОСІЙСЬКИХ КОНСЕРВАТОРІВ .....                                        | 150 |
| <i>Д. Ласкавий</i><br>АНГЛО-ПЕРСЬКА НАФТОВА КОМПАНІЯ І ТОВАРИСТВО «БРАТИ НОБЕЛЬ»:<br>НОВІ МОТИВИ АНГЛО-РОСІЙСЬКОГО СУПЕРНИЦТВА В ПЕРСІЇ (1910 – 1913) .....                  | 156 |
| <i>О.Ворон</i><br>СОКОЛЬСЬКИЙ РУХ У ПЕРІОД ІСНУВАННЯ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ .....                                                                                         | 164 |
| <i>М.Карпенко</i><br>РОЛЬ КИТАЙСЬКИХ Й ІНШИХ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИХ ФОРМУВАНЬ<br>У ЗАВОЮВАННІ ТА УТРИМАННІ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ТЕРИТОРІЇ<br>УКРАЇНИ В СІЧНІ – ТРАВНІ 1919 Р. .... | 169 |
| <i>Н. Венгер</i><br>МЕНОНІТСЬКЕ ПІДПРИСМНИЦТВО ТА СОЦІАЛЬНІ КОНФЛІКТИ<br>В РОСІЇ У 1917-1920 рр. (НА ПРИКЛАДІ ПІВДЕННОРОСІЙСЬКИХ ГУБЕРНІЙ) .....                             | 175 |
| <i>О.Нагорнюк</i><br>РОСІЙСЬКИЙ ФАКТОР У ВИБОРАХ ДО ЗАКОНОДАВЧИХ ІНСТИТУЦІЙ<br>ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1920-ті – 1930-ті РР.) . ....                                         | 183 |
| <i>О.Давлєтов</i><br>НЕУРЯДОВІ МОЛОДІЖНІ ОРГАНІЗАЦІЇ "ІІІ РЕЙХУ"<br>І ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УРЯДУ А.ГІТЛЕРА (1933-1936 ) .....                                                   | 188 |
| <i>Л. Коваленко</i><br>ВИСВІТЛЕННЯ ПАДІННЯ БЕРЛІНСЬКОЇ СТІНИ<br>В МАТЕРАЛАХ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ .....                                                                            | 193 |
| <i>S.Wilk</i><br>WYKORZYSTANIE INTERNETU PRZEZ ADMINISTRACJĘ PUBLICZNĄ I ELITY<br>POLITYCZNE W RELACJACH Z MIESZKAŃCAMI<br>WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO .....                  | 198 |
| <i>В.Пінцак</i><br>ПРИДНІСТРОВСЬКИЙ КОНФЛІКТ ЯК ФАКТОР УСКЛАДНЕННЯ<br>ТРАНСКОРДОННИХ ВЗАЄМИН УКРАЇНИ .....                                                                   | 207 |
| <i>О.Неприцький</i><br>ВЕЛИКА БРИТАНІЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ<br>ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ НАПРИКІНЦІ ХХ СТ. ....                                                            | 210 |
| <i>В.Газін</i><br>НОВА БАЛКАНСЬКА КРИЗА НА РУБЕЖІ СТОЛІТЬ .....                                                                                                              | 214 |
| <i>В.Завадський</i><br>ВСТУП КРАЇН БАЛТІЇ У ЄС ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ АДАПТАЦІЇ<br>ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ (1991-2004) .....                                                          | 220 |
| <i>Г.Роцина</i><br>ФАКТОР ІНОЗЕМЦІВ В СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ<br>ТА ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ НІМЕЧЧИНИ .....                                                                         | 226 |
| <i>М.Кабачинський</i><br>ІСТОРИЧНИЙ ШЛЯХ ПРИКОРДОННИХ ВІЙСЬК РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ<br>(Із циклу “Історія прикордонних структур зарубіжних країн”).....                         | 237 |

**Розділ 4.**  
**ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ ТА ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ.**  
**МЕТОДОЛГІЯ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО**

*Я.Кравченко*

ПРОБЛЕМИ ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ КІНЦЯ XVIII - XIX СТ.  
У ПРАЦЯХ ФРАНЦУЗЬКОГО ІСТОРИКА ДАНІЄЛЯ БОВТА .....244

*О.Кіян*

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ВОЛОДИМИРА АНТОНОВИЧА .....248

*Є.Сінкевич*

ЛЬВІВСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ.  
ДО ПРОБЛЕМИ ПОРІВНЯННЯ З КРАКІВСЬКОЮ І ВАРШАВСЬКОЮ  
ІСТОРИЧНИМИ ШКОЛАМИ .....254

*В.Яремчук*

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОТВОРЕННЯ В АЛЬТЕРНАТИВНИХ КОНЦЕПЦІЯХ  
УКРАЇНСЬКИХ РАДЯНСЬКИХ ІСТОРИКІВ (СЕР. 50-Х – ПОЧ. 70-Х РОКІВ).....257

*В.Михайлов*

УКРАЇНСЬКА СВІТСЬКА РУКОПИСНА КНИГА XVII - XVIII СТОЛІТТЯ  
В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ О.АПАНОВИЧ .....261

*Б.Острогорова*

КОНТРОВЕРСІЙНІСТЬ ДИСКУРСУ ПОСТМОДЕРНУ .....266

*М.Ślęzak*

PRAWA MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH W POLSCE W ŚWIETLE  
USTAWY O MNIEJSZOŚCIACH NARODOWYCH I ETNICZNYCH  
ORAZ O JĘZYKU REGIONALNYM.....272

*В.Šzegda*

MNIEJSZOŚCI NARODOWE A POLSKIE MEDIA W PRACACH  
SEJMOVEJ KOMISJI MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH I ETNICZNYCH  
IV KADENCJI SEJMU RP (ze szczególnym uwzględnieniem mniejszości ukraińskiej).....275

*С.Троян*

ПРОБЛЕМИ НІМЕЦЬКОГО КОЛОНІАЛІЗМУ: ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА .....279

*О.Сєверова*

ПОЛЬСЬКЕ ПИТАННЯ В ПЛАНАХ ТА ПРОГРАМАХ ДЕКАБРИСТІВ .....284

**Розділ 5.**  
**МАТЕРІАЛИ ТРЕТЬОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**  
**„ЕВОЛЮЦІЯ ВІЙСЬКОВОГО МИСТЕЦТВА”**  
**(1 – 2 листопада 2007 р., м. Рівне)**

*І.Марчук, В.Мушировський*

КОЛЕКЦІЯ ЗБРОЇ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ .....287

*Ю.Візітів*

КОРОТКИЙ СЛОВНИК ВІЙСЬКОВОЇ ФОРМИ, СПОРЯДЖЕННЯ ТА ЗБРОЇ .....295

**Розділ 6.  
РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ, РЕФЕРАТИ ТА ОГЛЯДИ**

*Ю.Войцехівський*

Юрій Лизогуб: ЩЕ НЕ ПРОЙДЕНО ШЛЯХ!

(До ювілею доктора історичних наук, професора ЮРІЯ МАРКОВИЧА ЛИЗОГУБА) .....299

*О.Прищеп*

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА  
В ОСТАННІЙ ПРАЦІ Г.С.ДЕМ'ЯНЧУКА

(Рец.: Дем'янчук Г.С. Українське краєзнавство: сторінки історії

/Г.С.Дем'янчук, Б.Г.Дем'янчук, А.Г.Дем'янчук. – К.: Вид. центр “Просвіта”, 2006.

– 296 с. – Бібліогр.: с. 247-253.) .....301

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ .....302

ЗМІСТ .....304

**Наукове видання**

**Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії**

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Збірник наукових праць

**Випуск 12**

Відповідальний за підготовку збірника до видання – С.С. Троян

Відповідальний за випуск – В.М.Шеретюк

Комп'ютерна верстка – С.С.Троян

Обкладинка – О.Я.Тарасюк

Підписано до друку 5. 01. 2008 р. Папір офсетний. Гарнітура “Times New Roman”. Наклад 100. Обліково-видавничих аркушів 32,94. Віддруковано засобами оперативної поліграфії ПП Самборський І.О., вул. Толстого, 3, м. Рівне, Україна, 33028.

**Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії:** Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне: РДГУ, 2008. – Випуск 12. – 309 с.